

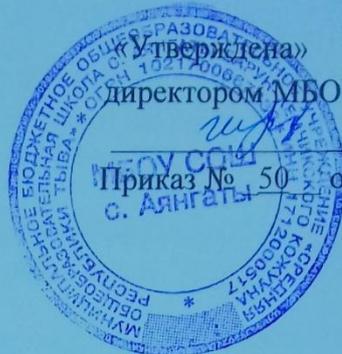
Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Средняя общеобразовательная школа с. Аянгаты Барун-Хемчикского кожууна Республики Тыва»

«Согласована»

заместителем директора по УВР

Ооржак Ооржак Е.С.

28.08.2024

«Утверждена»

директором МБОУ СОШ с. Аянгаты

Шокар Шокар О.Б..

Приказ № 50 от 27.08.2024г.

Рабочая программа внеурочной деятельности

«Улусчу ужурлар», 6 класс

Направление: духовно-нравственное

Количество часов в год 34, в неделю: 1

Учитель: Донгак Хурен Орус-ооловна

6-гы класска класстан дашкаар өөренир «Улусчу ужурлар» эртеминин ажилчын программазы.

Тайылбыр бижик

Улусчу ужур-чаңчылдарны чаа езу-биле шинчилеп, ону өөредилге- кижизидилге ажылынга чогумчалыы-биле ажыглап ажылдап эгелээн Республиканың федералдыг-даа, төп-даа шенелделерже кирген школаларның арга-дуржулгазынга даянып, бо хуннерде бистин республиканың барык шупту школалары «Улусчу ужурлар» кичээлдерин тыва езу-чаңчылдарга даянып, эрттирип эгелээн. Ук кичээлдернин кижизидилге ажылынга салдары аажок улуг бооп турары билдингир.

Тыва чон салгалынга бодунуң материалдыг байлактарын арттырып бээринден аңгыда, сагыш- сеткил байлаан – ужур-чаңчылдарны салгал аразынга үспейн, хумагалыы-биле дамчыдып чораан.

Эртем-суул сайзырап, кижилернин угаан-медерели чаа үениң агымынче кирип, харын-даа чүгле чогумчалыг материалдыг тала колдап, сагыш-сеткил ядараар деп барган үеде чаагай чаңчылдар кичээлинин ролю кончуг улуг апарган.

Амгы үеде тыва улустун ужур-чаңчылдарынга шинчилел ажылдары уламчылап, янзы-бүрү номнар, программалар хөйү-биле үнүп турары башкылал ажылынга улуг дузаны көргүзүп турар.

Ажылдың үндезини кылдыр Г. Д. Сундуйнун «Улусчу ужурлар» деп 5-6 класстарга шенелделиг өөредилге-номчулга номун, С.Б.Байыр- оол, С.К Монгуш, Ч.Ш. Ондар, С.Ч.Шулуу-Маадыр; «Тыва ужур- чаңчылдар 5- 9» А.К.Ооржак, С.Б.Оюн деп болгаш өске- даа тыва чоннун бурунгу ужурларының дугайында үнгүлээн өөредилге номнарын алган. Улусчу езу-чаңчылдар деп факультатив кичээлинге даянып тургаш кылган бо программа тыва чоннун чаагай чаңчылдарын база кижинин бодун канчаар алдынарының дугайында школага эрттиреринин бир вариантызы болуп турар.

Тыва ёзу-чаңчылдарны кижизидилгенин янзы-буру хевирлеринге ажыглап болур: куш-ажыл кижизидилгезинге, бойдуска ынак болгаш анаа хумагалыг болурунга, эстетиктиг, этиктиг кижизидилге дээш оон-даа оске хевирлеринге.

Уруглар кижизидилгези чоннун бодунун төөгүзүндөн, культуразындан болгаш сүзүүндөн дөстелир деп, М. Б. Кенин-Лопсан санап турар. Программада кезектер уругларның назы-харын, сонургалын барымдаалап хувааттыган. Уругнун назы-хары бичии болган тудум, оларның чуве сактып алыры быжыг, уттунмас болур. Ынчаарга, он ийи хар четкен уругларга кижинин чаяанының дугайында, төлептиг болурунун дугайында бодалдар-биле шыва ап, оларны боттарының кылып турар үүлгедиглеринге хамаарыштыр боттарының хамаарылгазын тодаргай илередип билиринге кижизидери чугула болур ужурлуг. Амыдыралга эргежок чугула апаргы дег, кижинин сагыш-сеткилинге, угаан-бодалынга, бодун алдынарынга хамаарышкан чүүлдерге өөредир болгаш кижизидер сорулга-биле ук программа тургустунган.

Ажылды кылып тургаш, тыва ужур-чаңчылдарга база кижинин сагы-сеткилинин арыг-чаагай, чырык, тура-соруктуг болурунга хамаарыштыр кылдынган ажылдарын өөренип көрүп, дуржулгалыг башкыларның шинчилелдеринин байлак арга- дуржулгазынга даянган.

Программанын кол сорулгалары:

- оореникчилернин мозу-будужун тыва улустунулусчу ужурларынга, чанчылдарынга, толептиг кижилернин дуржулгазынга, амыдыралда барбугуле чараш чуулдерге даянып тургаш хевирлээри.

Программаны уругларга төрөөн чери-биле таныштырылгасындан эгелээш, чоорту амыдыралга эргежок чугула апаргы дег темалар: чаңчыл, ужур, найырал, өг- бүле, уруглар кижизидилгези дээн билиглерге чедир ап, аныяк салгалды ам«Улусчу ужур-чаңчылдар»

кичээлдеринин дараазында өөредиглиг сорулгаларны салган:

өөредиглиг сорулгалары

-уругларга бодунун төрөөн чонунун шаг-төөгүден бээр туруп келген езу- чаңчылын таныштырып, ону ыдыкшыдып көөрүнге өөредири;

- езулуг тыва кижиниң овур-хевири, мөзү- бүдүжү кандыг чораанын улустуң аас чогаалын болгаш чогаалдарны ажыглап тургаш, делгеренгей таныштырып, бар билиглерин ханыладып өөредири;
- тыва улустуң чаңчылчаан ажыл- ижи- биле таныштырып, мергежил шилип алырынче угланган ажыл чорудуп, келир амыдыралга белеткээри;
- бурунгу чүдүлгө, дагылгалар, ужурларның өөредиглиг утказын тайылбырлап, долгандыр турар бойдуска хумагалыг чорукка кижизидип, уругларны биче сеткилдиг, дузааргак, кээргээчел чорукка өөредири;
- бодунуң төрөөн чериниң (кожуунунуң) онзагайы-биле таныштырып, алдарлыг кижилерин танып ап, оларга чоргаарланып чоруурунга өөредири;
- кожа-хелбээ чурттап чоруур чоннуң байырлалдары- биле таныштырары;
- өг-бүлө, ада-ие кижиниң хүлээлгелери, өг-бүлениң бюджетиде деп билиишкиннер- биле уругларны таныштырары;
- тыва улустуң уруг-дарыг кижизидеринге кандыг хамаарылгалыг, чаш төлдү кадык-чаагай кижизидериниң айтырыгларын канчаар шийтпирлеп чораанының дугайында билигни бээри.

Кижизидилгелиг сорулгалары:

- уругларны чоннуң ыдыктыг чаңчылдарын сагып чоруур, бедик культурлуг, кижизиг кижилер болурунга кижизидер;
- күш-ажылга ынак, мөзүлүг чаңга уругларны чаңчыктырып кижизидер;
- долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга, бойдуска хамаарылгалыг езу-чаңчылдарны сагып чоруурунга чаңчыктырар;
- ава, ача кижиниң хүлээлгелерин медреселдиди-биле билип, өг- бүлө амыдыралынга бичиизинден белен болуп, уруглар кижизидилгезиниң айтырыгларын сайгарып чоруурунга кижизидер;

- каяа- даа чорааш, бодун тыва кижини мен деп медресеп билип чоруур национал чоргааралды уругларга оттурар.

Өөреникчилер улусчу ужурнун эртемни ооренгеш, билип алыр ужурлуг чуулдери:

- «тыва» деп сөстүң төөгүлүг утказын,
- тыва улусчу чаңчылдарны, езулалдарны, ужурларны, дагылгаларны, дойларны, ыдыктарны,
- чоннуң чаңчылчаан ажыл-ижин,
- тыва улустуң байырлалдарын, оюннарын,
- өг- бүлөде кижигүннер аразында харылзаа дугайында хоойлу-документилерни,
- өг- бүлө бүрүзүнүң сагып чоруур чараш чаңчылдарын,
- амыдыралга уругларны белеткээр.

6-гы класска өөредир темаларның бөлүктээшкини:

«Кижини – бойдустуң дээди чаялгасы».

1. Кижиниң чаяаны
2. Кижиниң угааны
3. Кижиниң октаргайы база сагыш культуразы.
4. Сагыш эргилдези, маны, аптаразы.
5. Назын эргилдези.
6. Кижиниң хаяазы, хей-аьды, хей сүлдези, сузу болгаш куьду.
7. Арага дугайы.
8. Ниити ужурлар (этикет).
9. Кижиниң шимчениглери, көрүжү болгаш кылаш, олут ужуру.

Өөреникчилер

- «Кижини» деп сөстүң хөй талалыг утказын,
- тыва улусчу чаңчылдарны, езулалдарны (ооң иштинде кижиниң канчаар алдынарының дугайында), ужурларны, дагылгаларны, дойларны, ыдыктарны,

- чоннуң чаңчылчаан ажыл-ижин,
- өг- бүледе кежигүннер аразында харылзаа дугайында хоойлу-документиленни,
- өг- бүле бүрүзүнүң сагып чоруур чараш чаңчылдарын билген турар ужурлуг.

Программаның тургузуу:

«Кижини – бойдустан дээди чаялгазы».

1. Кижини чаяны – 6 шак, оон иштинде 1 чугаа сайзырадырының кичээли;
2. Кижиниң октаргайы – 10 шак, оон иштинде 3 чугаа сайзырадылгазының кичээли;
3. Назын эргилдези – 2 шак, оон иштинде 1 хыналда ажыл кичээли;
4. Кижиниң хаязы, хей-аьды, хей сүлдези, сузу болгаш куьду – 7 шак, оон иштинде 2 чугаа сайзырадылгазының кичээли;
5. Ниити ужурлар база багай аажы-чаң – 4 шак, оон иштинде 2 чугаа сайзырадылгазының кичээли;
6. Кижиниң шимчениглери. Карактар. Кылаш, олут ужуру. – 2 шак;
7. Ниити хыналда ажыл – 1 шак;
8. Түңнел-катаптаашкын. – 1 шак;
9. Чырык күзел – 1 шак, оон иштинде 1 шак чугаа сайзырадылгазының кичээли;
10. Түңнел кичээл. – 1 шак, оон иштинден 1 шак чугаа сайзырадылгазының кичээли.

Кижини чаяны-биле холбашкан ужурларны сагып, эптиг-эвилең чорукка чаңчыгар, аажы-чаң талазы-биле бодун туттунуп билир, культурлуг чугаалажырынга, байырлажып чоруурунга чедир езулалдарны сагыбырынга чаңчыгар. Кандыг-даа байдалда, кандыг-даа кижилер-биле харылзаа тудуп тургаш, бодун алдынарының эге билиглерин долузу-биле сагып чаңчыккан турар кылдыр өөредир.

6-гы класска “Улусчу ужурлар” эртеминге **«Кижини – бойдустан дээди чаялгазы»** деп кезекке хамаарыштыр темаларны чарып эрттирери:

Төлептиг кижини кандыг болурул? Кижини чаяны. “Кижини” деп атка канчаар төлептиг болурул? Улуг уйгу уржуктары. Кижини угааны. Мага-бот дадыктыларының аргалары.

Кижиниң октаргайы. Сагыш культуразы. Ак болгаш кара сагыш дугайында. Сагыш эргилдези. “Канчаар сен?” Сагыш маңы. Сагыш аптаразы. Угаан-сагыш ажылы. Күш-ажыл болгаш сагыш. “Шилип алган мергежим”

Назын эргилдези. “Чааскаан олургаш, сагыжың шинчиле”

Кижиниң хаязы. Кижиниң хей-аьды. Кижиниң сүлдези. Кижиниң сузу. Куьт дугайында улусчу бодалдар. “Буян чандылары”

Арага дугайы. Ч. Чүлдүм “Иениң каргыжы” Ниити ужурлар (этикет).

Кижиниң шимчениглери болгаш үнү. Карактар. Кылаш болгаш олут ужуру.

Чыл тончузунде 6-гы классты дооскан өөреникчинин билген турар туннелдери:

- кижиниң чаянынга хамаарышкан бодалдарны;
- эптиг-эвилең чорукка чаңчыккан;
- сагыш-сеткил культуразын билир болгаш ону сагып чоруур;
- иштики делегейин делгемчидип шыдаар;
- сагыш сеткилин арыглап билир;
- багай чаңчылдарга хамаарыштыр бодунуң удурланышкак уткалыг бодалдарын делгеренгей илередип шыдаар.;
- ниити ужурлар азы этикетти сагып чоруур;
- ада-өгбелерниң чагыын билир.

Календарь-тематиктиг план «Улусчу ужурлар» 6 класс.

«Кижиги – бойдустун дээди чаяалгазы».

п/п	Ооренир темалары	Уези		
		Шагы	План езугаар	Херек кырында
1	Кирилде кичээл. Төлептиг кижиги кандыг болурул?	1	4.09	
2	Кижиги чаяаны	1	11.09	
3	ЧСК «Кижиги» деп атка канчаар төлептиг болурул?	1	18.09	
4	Улуг уйгу уржуктары	1	25.09	
5	Кижиги угааны	1	2.10	
6	Мага-бот дадыктырарының аргалары	1	9.10	
7	Кижигиниң октаргайы.	1	16.10	
8	Сагыш культуразы. Ак болгаш кара сагыш дугайында.	1	23.10	
9	Сагыш эргилдези	1	13.11	
10	ЧСК «Канчаар сен?»	1	20.11	
11	Сагыш маңы	1	27.11	
12	Сагыш аптаразы	1	4.12	
13	Угаан-сагыш ажылы	1	11.12	
14	Бот ажыл. Сагыш хынаары.	1	18.12	
15	Күш-ажыл болгаш сагыш	1	25.12	
16	ЧСК Чогаадыг «Шилип алган мергежилим»	1	8.01.	
17	Назын эргилдези	1	15.01	
18	Хыналда тест «Чааскаан олургаш, сагыжың шинчиле»	1	22.01	
19	Кижигиниң хаяазы	1	29..01	
20	Кижигиниң хей-аъды	1	5.02	
21	Кижигиниң сүлдези	1	12.02	
22	Кижигиниң сузу	1	19.02	
23	Бот ажыл	1	26.02	
24	Куът дугайында улусчу бодалдар	1	6.03	
25	ЧСК «Буян чандылары»	1	13.03.	
26	Арага дугайы	1	20.03	
27	ЧСК Ч. Чүлдүм «Иениң каргыжы»	1	5.04	
28	Ниити ужурлар (этикет)	1	12.04	
29	Бот ажыл	1	19.04	
30	Кижигиниң шимчениглери болгаш үнү. Карактар.	1	26..04	
31	Кылаш болгаш олут ужуру	1	3.05	
33	Чогаадыг «Улусчу ужурдан» чуну билип алдым»	1	10.05	
34,35	Түңнел катаптаашкын-кичээл	2	17, 24.05	
	Ниити эрткен шагы	34	34	34

Ажыглаан литература

1. Байыр-оол С.Б болгаш о.ө. Тыва чоннун бурунгу ужурларын болгаш чанчылдарын өөредириниң программасы. Кызыл, 2002.
2. Бартан О.О. Тываларның национал чеми болгаш, чем үнүштер.Кызыл, 1997.
- 3.. Казырыкпай Б.О. Эрнин эреси. Кызыл,2001.
4. Кара – Күске К.Ч.Аътка тураскаадыг.Кызыл1995 .
- 5.Кенин-Лопсан .М.Б. Тыва улсутун бурунгу ужурлары . Кызыл, 1994
- 6..Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чанчыл. Кызыл «Новости Тувы» 2000. .
7. Намзал Э.Х. Холу чемзиг авам сөнү. Кызыл 1995.

8. Образовательная программа «Несущая свет».Программа клуба молодой семьи. Кызыл, 2003.
- 9.Ооржак А.К., Оюн С.Б.Тыва чаңчылдар 5-9 класстарга өөредилге программазы.Кызыл,2003
- 10.Салчак К.Б, Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканын хөгжүлдези. Кызыл, 1984
11. Сундуй Г.Д. Улусчу педагогика. Кызыл, 2004.
- 12.Сундуй Г.Д. Улусчу уjurлар 3-4 .Кызыл, 2005.
- 13.Сундуй Г.Д. Улусчу уjurлар 1-2 класстарга өөредилге – номчулга ному.Кызыл 2003.
- 14.Тыва улустуң алгыш- йорээлдери.Кызыл, 1990